

Qələmin şərəfini uca tutmuş Mirzə Fətəli Axundzadə

Zamana məğlub olmayan bu böyük insan taleyin qismətinə məğlub oldu

"Mən millətimizin gələcəyinə və xoşbəxt günlərinə xatircəməm". Əfsus ki, bu sözlərin müəllifinin - çağdaş Azərbaycan mədəniyyətinin patriarxi Mirzə Fətəli Axundzadənin nə özü, nə də övladları xoşbəxt ola bildi.

Fətəlinin atası Mirzə Məhəmmədağlı əslən Cənubi Azərbaycandan olub. O, ticarət məqsədilə Şəkiyə gəlir və burada axund Ələsgərin qardaşı qızı Nanə xanımla evlənir. 1812-ci ildə Fətəli dünyaya gəlir. Onun üç yaşında atası onları da götürüb yenidən Təbrizə qayıdır. Əs- lində balaca Fətəlinin çətin günləri də elə bu zamanadan başlayır. Nanə xanımın günüsü onları heç cür yola vermir, hər gün evdə dava-dalaş salır. İllər sonra Mirzə Fətəli bu günlər haqqında yazırdı: "...anam Xamnədə dörd il məşəqqətli həyat sürdükdən sonra çox çətinliklə əmisi Ələsgərin yanına qayıtmalı olur". Fətəli axund Ələsgərin himayəsində böyüyür, oxuyur və 1842-ci ildə axund Ələsgərin qızı Tubu xanımla ailə qurur.

Ata sevgisindən və nəvəşindən məhrum olan Fətəli övladlarına qarşı çox mehriban və qayğıkeş olur. Uşaqlığı kimi ailə həyatında da bəxti gətirmir Fətəlinin. On üç övladından onunu çox körpə yaşlarında itirən Axundzadənin iki qızı - Seyran və Nisə və oğlu Rəşid nisbətən çox yaşayır. Qızı Seyranın vaxtsız ölümü və nəvəsinin körpə ikən yetim qalması Mirzə Fətəlini sanki bütün dünyadan küsdürür. Tədqiqatçı- alim, yazıçı-publisist Sona xanım Vəliyevanın "İşığa gedən yol" əsərində də bu haqda ətraflı məlumat verilib. Müəllif əsərində Fərəc bəy Ağayevın dilindən söyləyir ki: "Mirzənin Seyran adlı bir qızı da keçmiş həyat yoldaşından, bir gəncəli qızından doğulmuşdu. Tubu xanım o qızı da öz övladı kimi böyütdü, tərbiyə etdi, sonra da Qacar nəslindən olan Xanbaba xana gəlin köçürdü. Biz də Mariya Fyodorovna ilə o toyda iştirak etmişdik. Mirzə sevincindən az qala uçurdu. Bir il olar, Seyran xanım verəmə xəstəliyinə yoluxub vəfat etdi. Elə o vaxtdan anasız qalan nəvəsi Mirzənin yaralı yeridir. Yazıq gününün çoxunu o uşaqla keçirir, son zamanlar üzünü gülmür. İndi də qohum-əqraba düşür onun üstünə ki, bəs kiçik qızın Nisəbəyimi Seyranın yerinə Xanbaba xana ərə ver. Düşünür ki, həm çox xeyirxah və nəci b insan olan Xanbaba

xanla qohumluq davam edər, həm də onun ortada qalan övladı üçün yaxşı olar".

Tədqiqatçılardan belə aydın olur ki, Nisə xanım Xanbaba xan Qacarla ailə həyatı qurur. Nisə xanım 1856-cı ildə Tiflisdə anadan olub. İlk təhsilini atası Mirzə Fətəlidən alan Nisə xanım sonra Tiflisdə Qızlar Gimnaziyasında oxuyub. O, Tiflis Müsəlman Qadınlarının Xeyriyyə Cəmiyyətinin ən fəal üzvü olub. Hətta Cəmiyyətin bütün toplantıları onun məsləhəti və köməkliliyi ilə qızı Mələksima xanımın evində keçirilib.

Cəmiyyətin ilk toplantısını keçirmək üçün Səkinə xanımla (görməli publisist və dövlət qulluqçusu İsa Sultan Şahtaxtlinin xanımı) Həmidə xanım Cavanşir (Məmmədquluzadə) Tiflisdə yaşayan ziyalı ailələrin xanımları ilə bir-bir görüşürlər. Həmidə xanım "Xatirələrim"də ya-

zırdı: "O zaman Tiflisdə 45 ziyalı-müsəlman ailəsi vardı. Mən saathesabı fayton kirayələdim və birlikdə ünvanlara yollandıq. Əvvəlcə yaxınlıqda Krilov küçəsində yaşayan Mirzə Fətəli Axundzadənin nəvəsi Mələksima xanımla getdik. Ona təklif etdik ki, bizim cəmiyyətimizdə iştirak etsin və özünü böyük salonunu ümumi yığıncaqlar keçirmək üçün bizə versin. O, məmnuniyyətlə razılaşdı. Mən onlarda onun

mötəbər və xoşüzlü anası, sevimli dramaturqumuzun qızı Nisə xanımla tanış oldum. Bu işdə Nisə xanım da bizə böyük köməklik etdi və biz cəmiyyətin bütün yığıncaqlarını Mələksima xanımla keçirdik".

Həmidə xanımın "Xatirələrim" əsərindən bəlli olur ki, Tiflis Müsəlman Qadınları Xeyriyyə Cəmiyyətinin sonrakı fəaliyyətində daha çox fəallıq göstərən qadınlar arasında Nisə xanım və onun qızı Mələksima xanım fərqlənib.

Mələksima xanım da anası Nisə xanım kimi təhsilə, maarifə meyilli bir xanım olub. O, məşhur xeyriyyəçi-milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin oğlu Sadıqla ailə həyatı qurub. Bu evlilikdən iki övladları -Zərrintac və Zeynaldin dünyaya gəlib. Mələksima xanım atası və qayınatası kimi maarif, xeyriyyə işlərində Tiflisdə daha çox tanınıb.

Nisə xanımın ömür-gün yoldaşı Xanbaba Qacar böyük Qacarlar nəslindən olub. Uzun illər çar ordusunda qulluq edib. Hərbçi olmasına baxmayaraq, xoşxasiyyət, mehriban və maarifəbağlı bir insan olub. Buna görə Mirzə Fətəli ona çox hörmətlə yanaşmışdır. Bu işlərdə də həmişə cavan, ağıllı və gözəl ömür-gün yoldaşı Nisə xanıma dəstək olurmuş.

Nisə xanım həyatda yeganə qardaşı olan Rəşidi də tez və faciəli şəkildə itirir. 1854-cü ildə Tiflisdə anadan olan Rəşid bəy 1863-cü ildə Tiflis klassik gimnaziyasına daxil olur və 1872-ci ildə gimnaziyanı bitirir. Rəşid bəy alman, rus və fransız dillərini mükəmməl öyrənir. Atasının məsləhəti ilə o, Brüsseldə Belçika (Azad Liberal) Universitetinə təhsil almağa yola düşür və universitetə qəbul olur. Bu zaman Mirzə Fətəlinin bir arzusu var idi: "Rəşid təhsilini başa vursun və onu evləndirsin".

Lakin 1878-ci ildə Rəşid atasının vəfatı xəbərini aldı. Bu xəbər Rəşid bəyi çox məyus etdi, təhsilini başa vurmamış Tiflisə qayıtdı. Sonralar təhsilini davam etdirmək üçün Peterburqa gedən Rəşid bəy yol mühəndisi ixtisasına yiyələnib vətənə qayıdır və bir müddət işsiz qalır. Nəhayət, Qafqaz Dairəsi Yollar İdarəsində işə başlayır.

Tədqiqatçıların yazdığına görə, hökumət Rəşid bəyi uzun müddət fransız sosialistləri ilə əlaqədə şübhəli bilərək nəzarətə alır. Bu nəzarətdən bezən, ruhi sarsıntı keçirən Rəşid bəy özünü güllə ilə vuraraq intihar edir. Rəşid bəyin

**Qərənfil Dünyamin qızı
Əməkdar jurnalist**

yeganə oğlu Fətəli də repressiyanın qurbanı olmuş, 1938-ci ildə güllələnmişdir.

Nəvə Fətəli ilə uzun illər dostluq etmiş ədəbiyyatşünas alim Əziz Şərif "Keçmiş günlərdən" əsərində yazırdı: "M.F.Axundovun nəvəsi Fətəli Axundovda babasından qalan iri bir sandıqda səliqə ilə saxlanan olduqca zəngin arxiv var idi. O da bu arxivi göz bəbəyi kimi saxlayır, heç kəsə inanıb vermir, lakin özü də ədəbiyyat aləmindən uzaq yaşadığı (Fətəli mühəndis idi və o zaman Tiflis Şəhər Şurasının yerli sənaye şöbəsində işləyirdi) və ərəb əlifbasını bilmədiyini üçün bu qiymətli xəzinədən istifadə edə bilmirdi. İlk dəfə Mirzə Fətəli Axundovun mənim nəzərimdə müqəddəs "məxzən-ül-əsrar" (sirlər xəzinəsi) olan sandığını açıb, içindəki dəftərkağız əlyazmaları ilə tanış olmaq səadəti mənə 1927-ci il dekabrın 25-də qismət oldu. Yanılıramsa, mənədən qabaq bu sandıqda və onun içindəki mədəni sərvətə kənardan heç bir kimsə buraxılmamışdı. Hər halda dostum Fətəli belə deyirdi".

Zamana məğlub olmayan böyük Mirzə Fətəli Axundzadə taleyin qismətinə məğlub oldu. Lakin qələminin şərəfini-millətinin xoşbəxtliyini hər şeydən üstün tutaraq əbədiyaşarlığın zirvəsinə ucaldı!